

ГОРДАНА Р. ШТРБАЦ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И ЛИНГВИСТИКУ

СНЕЖАНА Р. ШТРБАЦ²

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ИНСТИТУТ ЗА ХЕМИЈУ, ТЕХНОЛОГИЈУ И МЕТАЛУРГИЈУ, БЕОГРАД

ТЕРМИНОЛОГИЈА КУЋЕ И ПОКУЋСТВА У ВАЉЕВСКОЈ ПОДГОРИНИ

САЖЕТАК. У раду је представљена тематска група речи којима се обележавају појмови у вези са становањем у Ваљевској Подгорини. То је лексика којом се именују реалије из домена традиционалне културе становања, због чега представља једно од најважнијих нематеријалних добара. Лексеме су класификоване по тематском принципу, тј. с обзиром на врсту реалије која се њима обележава и с обзиром на домен употребе дате реалије. У целокупном терминолошком систему куће и покућства у Ваљевској Подгорини могу се уочити два лексичка принципа, који су у исто време и основни механизми мишљења јер се тичу начина на који поимамо и организујемо стварност. Реч је о два основним врстама хиперонимско-хипонимских односа познатим у лингвистици као таксономија и мерономија. Они ће бити представљени на примеру тематских подгрупа КУЋА И ЊЕНИ ДЕЛОВИ И ПОСУДЕ И ПРЕДМЕТИ С РАЗЛИЧИТИМ НАМЕНАМА У ИСХРАНИ.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: терминологија куће и покућства; Ваљевска Подгорина; тематска група речи; таксономија; мерономија.

¹ gordana.strbac@ff.uns.ac.rs

² strbacsn@eunet.rs

Рад је примљен 24. априла 2019, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 14. јуна 2019.

1. Лексика којом се именују реалије из домена традиционалне културе становања део је нематеријалне културне баштине једног народа и као таква важан предмет истраживања у оквиру разних дисциплина, какве су лингвистика, етнологија и етнолингвистика. Она није само значајно средство у реконструкцији традиционалних образаца живота већ и богат корпус у лингвистичким проучавањима. Тематски повезана у једну целину, у овом случају обједињена темом куће и покућства, она пружа увид у многе значајне аспекте језика, у првом реду у његову структуру, с наглашеном етимолошком компонентом, али и у његову семантичку позадину, у принципе семантичке организације и систематизације речи.

1.1. Како су облици организације живота на одређеном терену предодређени у знатној мери његовим природним одликама и условима који на њему доминирају, може се рећи да и сам језик, односно његов лексички систем одражава ту везу. Ваљевска Подгорина је област смештена у западној Србији и обухвата горњи ток реке Колубаре, Јадра, Тамнаве и њихових притока. У њој преовлађују терени с брдско-планинским карактеристикама. Клима ваљевског краја може се окарактерисати као умереноконтинентална, са влажношћу ваздуха од 75% и средњом годишњом осунчаностју око 2000 часова. Квалитет ваздуха није знатније угрожен, а земљиште није загађено у већем обиму. Подгорина обухвата четрдесетак брдско-планинских села, најчешће старовлашког, раздијеног типа, са домаћинствима раширеним на већој површини и стамбеним и економским објектима на блажим падинама и у проширеним долинама водотокова. У таквим селима куће су распоређене по засеоцима (изворно џематима или махалама) у којима се налазе сродничке куће распоређене у неколико група. Сами поступци у градњи условљени су, дакле, изгледом земљишта, климатским карактеристикама, као и наменом самих објеката.

1.2. У лексикологији се тематске групе речи сматрају лексичким микросистемима који су у знатној мери условљени нејезичким чиниоцима. Истраживања су показала да код већине чланова тематске групе постоје заједничке диференцијалне семе које омогућавају постојање истих модела развоја секундарних значења. Чланови групе, такође, поседују и исте моделе творбеног и граматичког понашања.³ Управо је лексика тематског поља куће

³ В. о томе у: Драгићевић (2007, стр. 236–237).

и покућства забележена у Ваљевској Подгорини предмет овог истраживања. Циљ рада је да се сагледају принципи семантичке систематизације лексике те да се утврди начин њиховог распо­ређивања и умрежавања унутар датог тематског поља. Корпус чини око двеста седамдесет лексема прикупљених теренским истраживањима у оквиру пројекта *Култура сти­ановања у Ваљевској Подгорини*, који је финанси­рало Министарство културе и информисања Републике Србије. Речи су прикупљене методом полу­структурираног интервјуа са испитаницима, и то дигиталним записом тематски усмереног разговора и попуњавањем упитника. Коришћен је делимично модификован упитник који је у својим истраживањима војвођанске терминологије куће и покућства применила Г. Вуковић (1988).

2. Најпре ће бити представљена терминологија куће и покућства Ваљевске Подгорине разврстана према семантичком критерију, тј. с обзиром на врсту реалије која се њоме обележава и с обзиром на домен употребе дате реалије. Тематски принцип поделе лексике већ се показао као веома погодан у оваквим истраживањима. Њега је први пут код нас применила Гордана Вуковић у својој монографији *Терминологија куће и њокућства у Војводини* (Вуковић 1988), ослањајући се у знатној мери на семантичку поделу руског аутора Никите Толстоја, а затим су је применили и други аутори – Дијана Црњак у монографији *Терминологија куће и њокућства у Лијевчу њољу и Жуји* (Црњак, 2006) и Јадранка Којић у *Терминологији куће и њокућства Бањана* (Којић, 2006). Такође, овај тип систематизације дијалекатског лексичког материјала налазимо и у истраживањима мањег обима и другачије тематски усмерених (в. нпр. Радовановић, 2011).

Лексички корпус куће и покућства Ваљевске Подгорине, разврстан по тематском критерију, обухвата следеће јединице.

2.1. КУЋА, ЊЕНИ ДЕЛОВИ, МАТЕРИЈАЛ И СРЕДСТВА ЗА ГРАДЊУ КУЋЕ: кућа, дом, кућа на глагољ, кућа четврт, кућа надуж, кућа на две воде, кућа на четири воде, чатмара, колиба/колеба, чело, одељење, кухиња, соба, оцаклија, подрум, таван, басамак, стенице, тараса, комак, кров, кров на две воде, кров на четири воде, стреја/стрија, цреп, ћерамида, грађа, венчаница, греда, летва, маија, пајанта, тавањача, рог, слемењача, слеме/шљеме, талпа, шишет, ћириш, зид, цокло, чатма, калкан, плафон, шакатор, патос, под, под земљани, праг, дувар, зид, ћошак, во-

домент/фодомент, оцак, купа, дирек, доја, фарба, креч, малтер, ћерпич, потук, маљ.

2.2. ОКУЋНИЦА И ЊЕНИ ДЕЛОВИ: имање, плац, авлија, башта/башча, градина, гувно, дрвљаник, цепало, амбар, качара, магаза, сенара/сењак, чардак, око, појас, вајат, зградица, кућерак, млекар/мљекар, пекара, пушница, клозет, леса, примета/премета, жежељ, ограда, перда/пердика, прошће/проштац, тарба, плот, баскија, колац, кочић, прелаз, ћуприја, стожер, дунар, витло, ћерем, точак, кокошарник, кочак, кошара, стаја, стан, тор, штала, јасле, корито, ранија, сланица, обор.

2.3. УЛАЗИ И ЊИХОВИ ДЕЛОВИ: врата, капија, беочуг, брава, кључ, кључаница, реза, шарка.

2.4. ОТВОРИ ЗА СВЕТОСТ И ЊИХОВИ ДЕЛОВИ: прозор, пенџер, капак, крило, окно, пречага, завеса.

2.5. НАМЕШТАЈ: астал, асталић, сто, синија, трпеза, столица, трношка, ногара, атула, долап, креденац, орман, фијока, бешика, колевка, кревет, кревет, са лупацима, кревет од дрвета, закрањак, подножје, узглавље, клупа, клупа са наслоном, клупа са вилоретама, сандук, шивоњер.

2.6. ПОСТЕЉИНА: постељина, аљине, душек, крпара, сламарица/сламњача, платно, чаршав, поњава, јастук, гуњ, ирам, јорган, саџадан, ћебе, ћилим.

2.7. ПРОСТОР И НАПРАВЕ ЗА КУВАЊЕ И ЊИХОВИ ДЕЛОВИ: огњиште, кућа, банак, вериге, шпорет, вуруна/фуруна, рингла, табла, чунак.

2.8. ПОСУДЕ И ПРЕДМЕТИ СА РАЗЛИЧИТИМ НАМЕНАМА У ИСХРАНИ: котао, котлачица, кутлић, лонац, плек, сач, тевсија/тепсија, тигањ, шерпа, заклопац, пекуља, поклопац, видрица, врг, канта, ковица, обраница, обруч, каблић, карлица, котлић, каца, качица, чабар, чабрић, кајмачара, задно, дужица, грудњача, цедило, влаша/флаша, бардак, пљоска, сатлик, чутура, чаша, тегла, ћуп, ћупић, дуре, вучија, казан, каца, лампек, табарка, чучавац, дуга, лула, муљач, корито, наћуве, текме, фангла/вангла, кило, осмак.

2.9. ПРЕДМЕТИ ЗА ОБЕДОВАЊЕ И СЕРВИРАЊЕ: празник, тањир, ћаса, чанак, чинија, чорболук, виљушка, кашика, нож, кутлача, сланик.

2.10. ПРЕДМЕТИ ЗА НОШЕЊЕ НАМИРНИЦА И ЊИХОВИ ДЕЛОВИ: врећа, зобница, котарица, лебара, лончара, пртаља, торба, торба с упртама, торбица, упрта, цегер.

2.11. НАПРАВЕ ЗА ПРАЊЕ ВЕША И ПЕГЛАЊЕ: корито, лупатка, пра-кљача, пегла.

2.12. ПОСУДЕ И ПРИБОР ЗА ЛИЧНУ ХИГИЈЕНУ: леген, шафол, пешкир.

2.13. СВЕТИЉКЕ И ЊИХОВИ ДЕЛОВИ: жижа, жижарица, лампа, карбитна лампа, лампа на гас, лојаница, петролејка, фењер/вењер, фитиљ, чирак.

2.14. РАЗНЕ СПРАВЕ ЗА ДОМАЋИНСТВО: аван, тучак, варјача, жица, оклагија, воденица, жрвањ, млин, левак, лопар, натеха, протак, сито, ренде, ватраљ, машице, брадва, кама, кладара, сатара, тестера, секира, сикирица, коза, кесер, макља, мердевине, ралић, чивилук, маљ.

3. У оквиру сваког потпоља лексеме међусобно успостављају хиперонимско-хипонимске односе, засноване на инклузији, тј. на вези између надређеног или суперординираног и подређеног или субординираног појма који именују (Драгићевић, 2007, стр. 290). Потпоља су организована по принципима таксономије и мерономије. Таксономија је вид субординације који подразумева кретање од лексема са значењем најопштијег појма ка лексемама које обележавају појединачне појмове, при чему је хипероним садржан у семантици хипонима (Šipka, 2006, стр. 58). С друге стране, мерономија подразумева успостављање субординације по конституентском принципу, тј. уређивање лексичких јединица по обрасцу А је део Б (Šipka, 2006, стр. 58). Хиперонимско-хипонимске односе остварене у терминологији куће и покућства Ваљевске Подгорине показаћемо на примеру тематских потпоља КУЋА И ЊЕНИ ДЕЛОВИ И ПОСУДЕ И ПРЕДМЕТИ С РАЗЛИЧИТИМ НАМЕНАМА У ИСХРАНИ.

У потпољу КУЋА И ЊЕНИ ДЕЛОВИ као хипероним функционише лексема *кућа* са значењем 'грађевински објект који има зидове и кров и служи обично за становање'.⁴ Њени таксоними су лексеме које у свом семантичком садржају имају цео хипероним, при чему се разлика међу њима успоставља на основу диференцијал-

⁴ Значења лексема навођена су према РМС и РСАНУ, уз незнатна упрошћавања дефиниција.

них сема, и то сема изгледа и начина градње, материјала од којег је денотирана реалија сачињена и намене.

ХИПЕРОНИМ	ТАКСОНИМИ	
кућа	сема изгледа и начина градње	<i>кућа на лајољ, кућа учейврїї, кућа надуж, кућа на две воде, кућа на чейшири воде</i>
	сема материјала	<i>чаймара 'кућа од чатме'</i>
	сема намене	<i>колида/коледа 'п р и в р е м е н а кућица од трске, коља или плетера, покривена грањем, кором, лишћем, сламом и сл., какве имају пастири по пашњацима и виноградарима по виноградима'</i>

Мероними лексеме *кућа* јесу лексеме којима се именују делови дате реалије смештени на различитим местима у односу на грађевину као целину. При њиховом издвајању доминантну улогу има диференцијална сема која се тиче положаја дела дате реалије (куће) и најчешће функције коју обавља.

хипероним (холоним)	МЕРОНИМИ		
кућа	СЕМА ПОЛОЖАЈА	СЕМА НАМЕНЕ	
	предњи		<i>чело 'предњи део, предња, фронтална страна нечега, лице, фронт; фасада'</i>
	горњи	штити од падавина	<i>кров 'горњи део зграде, грађевине који је покрива и штити од атмосферских појава'</i>
	горњи	одводи дим	<i>оцак 'одвод у виду вертикално озиданог стуба или металне цеви изнад какве ватре кроз који излази дим у ваздух'</i>
	горњи	одводи воду	<i>куја 'одвод за воду'</i>
	доњи	подупире кућу	<i>водоменїї/фодоменїї 'темељ, основа, подножје, постоље, ослонац'</i>
	унутрашњи	за боравак и обављање послова	<i>оделење 'преграђени део унутрашњости зграде, просторија'</i>
	бочни	подупире кров и преграђује просторије	<i>зиг 'усправни, окомити део зграде на коме лежи кров зграде и који преграђује њен унутрашњи простор'</i>
	бочни	подупире кућу	<i>дирек 'стуб'</i>

спољашњи	за пењање или силажење за излазак ван простора куће	<i>басамак, сѿејеник</i> 'једна од степенасто положених хоризонталних плоча по којима се ступа кад се иде горе или кад се силази' <i>шѿраса</i> 'раван кров или отворена непокривена хоризонтална површина на грађевини' <i>комак</i> 'трем'
----------	--	--

Побројани мероними лексеме *кућа* могу и сами бити хипероними лексема које се у односу на њих, такође, понашају као таксоними или мероними. Дакле, може се говорити, на пример, о лексемама које именују врсте просторија, издвојеним према семи намене (нпр. *кухиња, соба, оѿаклија*), односно о називима за њихове делове (*ѿлафон, ѿод, зид, дувар, ћошак*), што ће бити предочено наредном табелом.

ХИПЕРОНИМ	ТАКСОНИМИ	
одељење	сема намене	<i>кухиња, соба, оѿаклија, ѿодрум, шаван</i>
кров	сема изгледа и начина градње	<i>кров на две воде, кров на чејѿири воде</i>
зид	сема облика	ѿокло
	сема састава	чатма
	сема положаја	калкан
опека	сема састава	<i>ѿреј, ћерамида</i>
ХИПЕРОНИМ	МЕРОНИМИ	
одељење	бочни део	<i>зид, дувар</i>
	доњи део	<i>ѿаѿѿос, ѿод</i>
	гранични део	праг
	горњи део	<i>ѿлафон, шакаѿѿор</i>
	угаони део	ћошак
кров	крајњи део	<i>сѿѿреја/сѿѿрија</i>
грађа	делови кровне конструкције према изгледу, положају и намени	<i>венчаниѿа, ѿреда, леѿѿва, маѿја, ѿајаниѿа, шаванаѿа, роѿ, слемењаѿа, слеме/шлеме, шалиѿа, шишеѿи, ћириш</i>

Сличан принцип семантичког умрежавања лексема налазимо и у потпољу посуде и ПРЕДМЕТИ С РАЗЛИЧИТИМ НАМЕНАМА У ИСХРАНИ.

ХИПЕРОНИМ	ТАКСОНИМИ	
посуда	сема намене	
	за кување и печење	<i>коџао, коџлачица, куџлић, лонац, њлек, сач, њевсија/њейсија, њиџањ, шерџа</i>
	за воду	<i>видрица, врџ, канџа, ковица, обраница</i>
	за млеко	<i>каблић, карлица, коџлић</i>
	за млечне производе	<i>каца, качица, чабар, чабрић, кајмачара</i>
	за држање алкохолних и других врста пића	<i>влаша/флаша, дардак, њљоска, саџлик, чуџура</i>
	из које се пије	<i>чаша</i>
	за чување намирница	<i>њеџла, џуџ, џуџић</i>
	за прераду воћа	<i>дуре, вучија, казан, каца, ламџек, џабарка, чуцавац</i>
	за тесто	<i>кориџо, наџуве, њекме, фанџла/ванџла</i>
за мерење	<i>кило, осмак</i>	
предмет	за справљање млечних производа	<i>џрудњача, џедило</i>
	за прераду воћа	<i>муљач</i>
ХИПЕРОНИМ	МЕРОНИМИ	
посуда	делови посуда за кување	<i>заклоџац, џекуља, џоклоџац</i>
	део посуде за воду	<i>обруч</i>
	део чабра	<i>задно, дуџица</i>

4. Терминологија куће и покућства чини посебну тематску групу речи у оквиру лексичког регистра говора Ваљевске Подгорине. Лексеме су разврстане у раду на четрнаест потпоља у зависности од природе именоване реалије и њене намене у домаћинству. Ова лексика одражава општи принцип категоризације стварности. Наиме, у наведеном тематском пољу лексеме су уређене према принципима таксономије и мерономије тако да се распоређују обележавајући појмове од општих ка појединачним односно по обрасцу део: целина. У оквиру сваког потпоља постоји веза између хиперонима (нпр. кућа) и таксонима (нпр. чаџма-

ра) односно меронима (нпр. кров) успостављена на основу диференцијалних сема (нпр. семе изгледа, облика, намене итд.).

-
- ИЗВОРИ
- Просторни план града Ваљево. Београд, 2012.
Профил града Ваљева. Ваљево, 2015.
Стратегија одрживог развоја града Ваљева 2010–2020. године. Ваљево, 2010.
Стратегија руралног развоја Ваљева од 2012–2022. године. Ваљево, 2012.
-
- ЛИТЕРАТУРА
- Вуковић, Г. (1988). *Терминологија куће и покућства*. Нови Сад: Филозофски факултет – Минерва.
Драгићевић, Р. (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
Којић, Ј. (2006). *Терминологија куће и покућства Бањана*. Суботица: Српски културни центар „Свети Сава“ – Минерва.
Радовановић, Д. (2011). Из кулинарске лексике Санада и Мокрина. У: В. Ружић, С. Павловић (ур.), *Лексикологија, Ономасика, Синтакса. Зборник у част Гордана Вуковића (227–238)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
Радовановић, Д. (2012). *Говор Ваљевске Подгорине*. Нови Сад: Филозофски факултет.
РСМ – *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I – Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
Црњак, Д. (2006). *Терминологија куће и покућства у Лијевчу њољу и Жуји*. Бања Лука: Филозофски факултет.
Širka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

GORDANA R. ŠTRBAC

UNIVERSITY OF NOVI SAD

FACULTY OF PHILOSOPHY

DEPARTMENT OF SERBIAN LANGUAGE AND LINGUISTICS

SNEŽANA R. ŠTRBAC

UNIVERSITY OF BELGRADE

INSTITUTE OF CHEMISTRY, TECHNOLOGY AND METALLURGY

SUMMARY

TERMINOLOGY OF HOUSE AND HOUSEHOLD ITEMS
IN VALJEVSKA PODGORINA

The paper analyses groups of terms referring to house and household items in Valjevska Podgorina, i.e. the words that denote realia related to the traditional housing and dwelling, which represent one of the most significant aspects of intangible cultural heritage. The terms are classified thematically, in accordance with the type of realia they denote and the domain of use of the realia in question. The analysis of terminology related to house and household items in Valjevska Podgorina reveals two lexical principles, which also reflect the way of thinking as they are relevant to the way in which people understand and organize reality around them. They refer to the two basic hypernym-hyponym relations, known as taxonomy and meronymy in linguistics. They are presented by using the examples of lexical subgroups “house and its parts” and “tableware and food related items”.

KEYWORDS: house and household items; Valjevska Podgorina; thematic groups of words; taxonomy; meronymy.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).